

Овчаренко Н.

– кандидат філологічних наук, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету,
доцент кафедри української мови та літератури

УДК 811.161.2'373.612.2

**СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК ЗАСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
(на прикладі метафори та метонімії)**

У статті розглянуто роль стилістичних фігур у процесі термінотворення. Дослідження здійснене на основі аналізу явищ метафоризації та метонімізації. З метою виокремлення найзагальніших ознак цих проявів вторинної номінації окреслено визначення понять «метафора» і «метонімія». Розглянуто когнітивний механізм появи вторинних найменувань. Виявлено спільні та специфічні ознаки стилістичних фігур, проаналізованих на прикладах термінів.

Ключові слова: термінологія, термін, термінотворення, полісемічні терміни, стилістичні фігури, метафора, метонімія, категорії, категоріальні переходи.

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета, доцент кафедры украинского языка и литературы

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФИГУРЫ КАК СРЕДСТВО
ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ (на примере метафоры и метонимии)**

В статье рассмотрена роль стилистических фигур в процессе терминообразования. Исследование произведено на основе анализа явлений метафоризации и метонимизации. С целью выделения самых общих признаков этих проявлений вторичной номинации очерчены определения понятий «метафора» и «метонимия». Рассмотрен когнитивный механизм появления вторичных наименований. Выявлены общие и специфические признаки стилистических фигур, проанализированных на примерах терминов.

Ключевые слова: терминология, термин, терминообразование, полисемичные термины, стилистические фигуры, метафора, метонимия, категории, категориальные переходы.

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Dean, Faculty of Philology, Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

**SYLISTIC DEVICES AS A MEANS OF TERM FORMATION
(using the examples of metaphor and metonymy)**

The author discusses the role of stylistic devices in the process of term formation. The study was carried out on the basis of the analysis of the phenomena of metaphorization and metonymization. In order to highlight the common features of these development of the secondary nomination, the definitions of the concepts «metaphor» and «metonymy» are marked. The cognitive mechanism of the appearance of secondary namings is considered. The general and specific signs of stylistic devices, analyzed on the examples of terms, are revealed.

Key words: terminology, term, term formation, polysemic terms, stylistic devices, metaphor, metonymy, category transitions.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Термінологічні назви, як і загальноновживані слова, в українській мові виникають у результаті використання наявних ресурсів, певного перетворення таких ресурсів або залучення мовного матеріалу, який є абсолютно новим для неї. Термінологія має свій, вироблений практикою і закріплений досвідом термінотворення, арсенал словотвірних засобів. Використання стилістичних фігур, передусім метафори та метонімії, у такій ролі постає як один із найбільш активно використовуваних шляхів творення термінології української мови на власному ґрунті. Цим зумовлена актуальність звернення до цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження галузевих термінологічних систем української мови останніх десятиліть демонструють, зокрема, і приклади вивчення метафоричних та метонімічних явищ на ґрунті термінології (див. праці З. Булик-Верхоли, С. Дорошенко, Т. Михайлової, Н. Нікуліної, С. Овсейчук, М. Процик, Д. Шапран та ін.). Студіювання цих процесів проводилися фрагментарно, відповідно до завдань авторів, які розглядали семантичні явища як різновиди номінації, причини виникнення багатозначності тощо.

Метою статті є виявлення та узагальнення основних особливостей стилістичних фігур на прикладі метафори та метонімії як засобів словотворення в професійних галузях. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: визначити сутність обраних для аналізу стилістичних фігур з позицій термінотвірних характеристик, окреслити їхню специфіку на основі опису окремих видів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Способи словотворення в термінології принципово не відрізняються від застосовуваних мовою взагалі. Так, Д. Лотте розрізняв три способи побудови науково-технічних термінів: творення похідних найменувань, усічених слів та термінологічних словосполучень; використання вже відомих термінів або загальноновживаних слів унаслідок зміни їхніх значень та запозичення іншомовних термінів [3, с. 7]. Водночас вітчизняні дослідники зазначають, що в українській мові, як і в більшості мов світу (наприклад, англійській, німецькій, російській тощо), запозичення не є основним способом продукування термінології, підкреслюючи, що найчастіше терміни створюються шляхом використання внутрішніх ресурсів мови, зокрема надання новим словам інших значень [2, с. 106].

Терміни, що входять до сучасних терміносистем, зберігаючи якості загальноновживаних слів, часто є полісемічними, а виникнення та розширення багатозначності слова відбувається переважно шляхом метафоризації та метонімізації, при яких кожен випадок перенесення виникає на основі загальнономовного значення лексеми з наступним закріпленням за нею термінологічного значення.

При виникненні стилістичної фігури відбувається актуалізація

певних загальноприйнятих асоціацій, які, поєднуючись із уявленнями про предмет найменування, утворюють нове, незвичайне поєднання смислів. Таким чином реалізується номінативна роль новотворів, яка поєднується у термінів із концептуальною функцією, що полягає в створенні нового поняття (концепта). За своєю суттю метафора та метонімія належать до явищ вторинної номінації, при якій, за визначенням В. Телії, відбувається взаємодія референта концептуалізації і деяких ознак, що асоціюються з реалією, ім'я якої використовується «при вирішенні проблемної поняттєво-номінативної ситуації, а саме – ситуації формування нового поняття і його вербалізації [7, с. 80].

Відомо, що в основі метафори, яка, за результатами термінологічних досліджень, є найбільш розповсюдженим шляхом виникнення термінів шляхом вторинної номінації, лежить згорнене або приховане порівняння. Загалом же метафора визначається як «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [8, с. 307]. У нашому випадку метафора може кваліфікуватися як явище категоризації фахових знань.

Традиційні для професійних галузей категорії предметів, процесів (явищ), якостей і величин, окреслених Д. Лотте [3, с. 39–57], доповнюються категоріями станів, режимів, одиниць виміру, наук (галузей), професій, а також додатковими, поява яких пов'язана з фаховою галуззю, якої вони стосуються.

Метафоричні утворення в термінології виникають, як у наведених прикладах медичних термінів, переважно за зовнішньою (*відвар, петля, чашечка, щілина* та ін.) чи функціональною (*буря, вибух, відросток, перегородка, шина* тощо) подібністю. Поряд з цим зустрічаються випадки метафоричних перенесень за схожістю зовнішніх і функціональних ознак одночасно (напр., музичний термін *ключ* утворився в результаті подібності в контурах і здатністю відкривати).

Наведені приклади ілюструють утворення метафоричних найменувань на основі загальноновживаних слів, проте переосмисленню підлягають і терміни, які мігрують у новій якості з однієї галузевої системи до іншої (пор., термін *піраміда* в математичній та екологічній терміносистемах), і загальнонаукові терміни, що, зазнавши метафоризації, виявляють себе як галузеві терміноодиниці з інакшою семантикою та, відповідно, функціями (напр., *таблиця, форма* і под. у видавничій термінології).

Семантика метафори складається з основного та допоміжного компонентів. Унаслідок їхньої взаємодії «формується інтенціонал метафори, її новий концепт, який не може бути виражений іншим неметафоричним шляхом» [1, с. 215].

У той час, як метафора виникає в межах того самого значення, поява метонімії відбувається між різними категоріальними значеннями.

Під поняттям «метонімія» звичайно розуміють «процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної суміжності, дотичності (просторового, атрибутивного, каузального та ін. характеру)» [8, с. 312].

При переході мовної форми з одного референта на інший «зміщення імені між речами асоціюється з актуальною суміжністю фізичного контакту або контакту у різних відношеннях думки» [1, с. 204]. У межах галузі назва одного спеціального об'єкта замінюється іншою, пов'язаною з нею на основі певних теорій, процесів тощо. Зміщення найменування між об'єктами галузевого поширення відбувається в разі виникнення стійких асоціацій щодо згадуваних актуальних суміжностей.

Таким чином, на словотвірному рівні загальнокатегоріальних значень відбувається метонімічний перехід. У сучасних термінологічних системах української мови, у тому числі й науково-технічної галузі, приклади з якої наводяться, найчастіше спостерігається перехід назви дії або процесу в назву наслідку чи результату дії (матеріально виражений продукт праці, речовина; стан матеріалу, об'єкта чи середовища або поняття нематеріального наслідку): *металопрокат, випромінювання*; у назву обладнання, пристрою чи їх сукупності: *сигналізація, заземлення*; у назву величини, кількості, яка характеризує дію, процес, стан і под.: *освітленість, концентрація*. Такі категоріальні переходи можна вважати універсальними для фахових галузей у цілому, проте кожна з термінологій має специфічні напрямки зміни значень, що мотивують термінотворення.

Словотвірний потенціал стилістичних фігур дає змогу заповнювати «лакуни» в словникових статтях [1, с. 206].

Висновки. Отже, метафора та метонімія перебувають у лінійних, контекстних зв'язках, яким притаманна комбінаторика значень. Як семантичні процеси термінотворення, вони характеризуються розгортанням значення (метафоризація) або ототожнюють ціле з частиною (метонімізація).

Дослідження засобів термінотворення розкриває додаткові можливості вивчення номінативної діяльності в царині позначення та передачі інформації в фаховому контексті. Із цим пов'язуємо **перспективи подальших студій.**

Література

1. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів : Вид центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
3. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 146 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
5. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації):

монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

6. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. 662 с.

7. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.

9. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

10. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів. Київ: Муз. Україна, 1971. 142 с.

Овчаренко Н.

*– кандидат філологічних наук, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету,
доцент кафедри української мови та літератури*

УДК 811.161.2'373.4

ТЕРМІНОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАГАТОЗНАЧНОСТІ

Стаття присвячена явищу полісемії на ґрунті термінології. Термінологічна багатозначність розглянута у контексті процесів семантичного термінотворення. Окреслено основні причини виникнення додаткових значень в семантичній структурі спеціальних слів. Сформульовано авторське бачення ролі полісемії в галузевій термінології та доцільності нормативних вимог щодо неї. Дослідження здійснене на основі аналізу сучасних термінів.

***Ключові слова:** термінологія, термін, значення терміна, багатозначні терміни, полісемія, омонімія, деривація, семантична деривація, термінотворення.*

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета, доцент кафедры украинского языка и литературы

ТЕРМИНООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МНОГОЗНАЧНОСТИ

Статья посвящена явлению полисемии на почве терминологии. Терминологическая многозначность рассмотрена в контексте процессов семантического терминообразования. Очерчены основные причины возникновения дополнительных значений в семантической структуре специальных слов. Сформулировано авторское видение роли полисемии в отраслевой терминологии и целесообразности нормативных требований к ней. Исследование произведено на основе анализа современных терминов.

***Ключевые слова:** терминология, термин, значение термина, многозначные термины, полисемия, омонимия, деривация, семантическая деривация, терминообразование.*

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Dean, Faculty of Philology, Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

TERM CREATIVE POTENTIAL OF POLYSEMANTICISM